

kasnejšega nacionalnega preporoda velikega pomena. Poudariti je pač potrebno, da smo ob velikem zgodovinskem trenutku, kakršnega za Slovence predstavljajo Ilirske province, vendarle imeli osebnosti, ki so v danih okoliščinah v polni meri ustvarile tisto, kar je bilo v njihovi moči, in da so izrabile mnoge priložnosti za uveljavljanje slovenskega jezika in njegove književnosti.

Kljub svoji kritični, mestoma že kar pristranski oceni francoske Ilirije avtor ob koncu glede francoskega fiskalnega sistema, ki je v Istri podeseteril davčna bremena, vendarle ugotavlja, da je provinca to epohalno povečanje bremen v primerjavi z nekdanjim beneškim in avstrijskim zmogla predvsem zaradi zmanjšanja nekdanjih privilegijev in postopnega izenačevanja družbenih slojev ter vzpodbujanja podjetniškega duha. Francosko-italijanski davčni sistem je v Istri končno zmanjšal delež "naturalnega gospodarstva" ter deželo usmeril v moderno monetarno ekonomijo, kar lahko seveda razumemo tudi kot splošno avtorjevo pozitivno oceno celotnega obdobja 1797-1813.

Epilog, ki zaključuje obsežno Apollonijevo delo in časovno seže prek leta 1813 oziroma 1815 vse do avstrijske ustavne dobe in združitve Italije 1866, lahko pravzaprav razumemo v širšem kontekstu romantičnih teženj po ponovni vključitvi Istre v nekdanjo Beneško republiko, katere mit se je ob iredentizmu in nacionalističnih težnjah ohranjal pravzaprav vse do leta 1918. Seveda pa to zaključno poglavje samo po sebi že odpira vrsto novih, kritičnih vprašanj in komentarjev, zato nekako ne sodi v okvir tega sicer pomembnega in dragocenega dela o Istri na prelomu med 18. in 19. stoletjem.

Salvator Žitko

ECONOMIA E POPOLAZIONE IN FRIULI DALLA CADUTA DELLA REPUBBLICA DI VENEZIA ALLA FINE DELLA DOMINAZIONE AUSTRIACA. A cura di: Marco Breschi e Paolo Pecorari. Udine, Forum, 1998.

Delo je zbornik aktov s posveta Ekonomija in prebivalstvo Furlanije od razpada Beneške republike do konca avstrijske dominacije, ki sta ga priredila oddelek za finančne vidike podjetništva in finančna tržišča (Dipartimento di Finanza dell'impresa e dei mercati finanziari) ter oddelek za statistiko (Dipartimento di Statistica) videmske univerze 17. decembra 1996. Z njim se začena tudi knjižna zbirka Storia, economia e società in Friuli, ki je sad interdisciplinarnega sodelovanja med omenjenimi in sorodnimi oddelki ekonomske fakultete univerze v Vidmu (konkretnije kateder za demografijo in za gospodarsko zgodovino) v prizadevanju za osvetljevanje furlanske zgodovine z vseh vidikov človeškega življenja in delovanja. Skupina, ki združuje širok krog akademskih raziskovalcev in

tistih, ki delujejo zunaj univerzitetnih ustanov, pristopa k tej tematiki po vzoru regionalizma, kakršnega je uveljavila šola francoskih Annales, se pravi z umeščanjem furlanske regije v širši geografski in zgodovinski kontekst. V teh naprežanjih se vsekakor brani nekritičnega presajanja konceptualnih ter teoretičnih načel in priznava izkušnje vseh zgodovinskih šol, vključno z najpronicljivejšim furlanskim zgodovinopisjem, tistim, ki je na furlansko preteklost znalo gledati v regionalni perspektivi in hkrati v njo vgrajevati neštete krajevne posebnosti. S tem želijo tudi osveščati založništvo in podpornike zgodovinopisja o potrebi po prehajanju od lokalistično monografskih, memorialističnih in apologetičnih obravnav k širjenju zgodovinskega spomina, ki naj sloni na osnovi objektivnejših in strogo znanstvenometodološko podprtih pristopih.

Prva skupina prispevkov se posveča vprašanju virov. A. Connella predstavlja računalniško podatkovno zbirko zgodovinskih arhivov, prisotnih na terenu, ki jo vodi nadzorništvo za kulturne dobrine Furlanije Julijske krajine v okviru vsedržavnega projekta o informatiziranem popisu arhivskih fondov (Anagrafe informatizzata degli archivi italiani). Gre za arhive župnij, občin, bolnišnic in drugih javnih ter privatnih ustanov, katerih dokumentacija je (oziroma naj bi bila v kratkem) pregledno evidentirana na osnovi posebnega obrazca. Sistem ima vsekakor svoje meje, ker je bil softversko koncipiran za potrebe nadzorovanja in varovanja gradiva, ne pa tudi v smislu potreb zgodovinskega raziskovanja in želja uporabnikov. R. Corbellini piše o virih za zgodovino furlanskega prebivalstva od konca Beneške republike do restavracije, ki ga hrani državni arhiv v Vidmu. Poudarki so na vprašanju kakovosti arhivskega gradiva kot osnove za demografske raziskave, pri čemer izstopa ugotovitev, da obseg dokumentacije ne odgovarja avtomatično tudi boljši kakovosti le-te, kar avtorica dokazuje na primeru davčnih arhivov in virov za izredno ekonomijo iz razdobja 1797-1805. Bibliotekar R. Vecchiet predstavlja vire za furlansko zgodovino, ki jih hrani videmska mestna knjižnica (Biblioteca civica di Udine). To so ustanovili leta 1866 tudi kot središče za zbiranje najrazličnejših tiskov o Furlaniji, vendar je v prvih desetletjih zaradi objektivnih in subjektivnih interesov (ki so zanimanja prevešali zdaj bolj na naturalistično, zdaj bolj na zgodovinsko humanistično področje) le delno zadoščala tej nalogi. Danes so v teku prizadevanja za čim bolj učinkovito ovrednotenje bogatega fonda knjižnice, ki pa se zaradi neustreznega zbiranja in urejevanja srečuje s težko rešljivim problemom preglednosti. Ti problemi - poudarja avtor - še dodatno izpostavljajo vlogo modernega bibliotekarja kot tihega in z računalnikom opremljenega strokovnjaka, ki ima dolžnost skrbeti, da postane knjižnica odprt in agilen instrument raziskovanja. Sklop zaključuje prispevek S. Piussi o popisu cerkvenih arhivov za socialno in gospodarsko zgodovino Furlanije in pregled fondov videmske škofije

od njene ustanovitve sredi 18. stoletja do druge polovice 19. stoletja.

Tematsko sekcijo o gospodarski zgodovini uvaja A. Cafarelli z obravnavo krajinske strukture in izrabe tal v t.i. Nizki Furlanski nižini (Bassa Friulana) sredi 19. stoletja v luči součinkovanja agronomskih, geomorfoloških, gospodarskih, socialnih in demografskih dejavnikov. Prevlade mešanega kulturnega sistema orníc in orníc s trtami ali drevjem (žitarice, trta, murva) na tem področju namreč niso pogojevale le geomorfološke in klimatske razmere, ampak predvsem posestna tipologija in zakupna razmerja. Ob razširjenosti male posesti so tudi veleposestniki težili po drobljenju in zakupovanju zemlje po majhnih deležih namesto usmerjanja v kapitalistično zasnovo agrarnega gospodarstva in v specializacijo kultur. Tako je bila proizvodnja naravnana v smeri nekakšne "obratne specializacije", take, ki ni izkoriščala zemljiške površine skladno z najboljšimi agrarnimi karakteristikami, temveč za zadostitev prehrabnih potreb družine, ki je imela zemljo v zakupu, in dajatev, ki jih je predvidevala zakupna pogodba. Pravna oblika kolonskega zakupa je preprečevala izboljšave v smeri smotnejšega izkoriščanja zemljišč, ker je kolonski gospodar pojmoval svoje posestvo v smislu gospodarske rente. Zaradi tega se je oklepal statusa quo v kulturni konfiguraciji, saj je po ustaljenih pogodbenih razmerjih užival na primer do trtnega proizvoda na ornícah neposredno pravico, ki jo je izgubil, če je privolil v odpravo vrinjenih kultur v prid žitni specializaciji. Sistem mešane kulture orníc s trtami in murvami je torej odgovarjal po eni strani potrebam kolonske družine, po drugi interesu zemljiškega posestnika. Vse to pa je preprečevalo agrarno modernizacijo in ob soočanju z vse močnejšo konkurenco, ki jo je v trgovino agrarnih proizvodov vnašal kapitalizem, negativno vplivalo na družbeni razvoj in socio-ekonomske razmere furlanskega kmečkega prebivalstva.

G. Panjek piše o vinogradništvu in vinarstvu v obravnavanem časovnem loku. Tudi na tem področju je zakoreninjenost omenjenega agrarnega in gospodarskega sistema preprečila razvoj panoge po modernejših prijemih. To tem bolj, ker je zasedalo vino v tem sistemu centralno mesto: v zakupnih pogodbah je tvorilo osrednjo dajatev. Drugi negativni dejavnik pa je bil, da so odmero vinske dajatve obravnavali le v količinskem smislu. Nekateri poskusi za spremembo takega stanja v 18. stoletju so se izjalovili. Do delnih izboljšav je prišlo po pravnih posegih na začetku 19. stoletja, ki so tudi ob povečanem davčnem protisku privedli do drobljenja in pospešili mobilnost zemljiške posesti. Ta je prehajala pospešeno v roke novih gospodarjev, ki so delno reorganizirali in bolje izkoristili zemljišča. Vendar so kljub temu prevladovali negativni vidiki. Novi lastniki, največkrat bogati meščani, so svoje investicije usmerili v zemljo bolj iz prestiža. V upravljanje teh agrarnih območij so resda vnesli novo mentaliteto,

manjkalo pa jim je agronomsko znanje za uveljavljanje novih prijemov. Tako so za ohranjanje vrednosti zemljiške rente v glavnem le višali zakupne cene, kar je po eni strani pritiskalo na kmete, po drugi še bolj zmanjševalo možnosti modernizacije, ki je predpostavljala vlaganja. Kar se tiče trte, je bil kolon dolžan ohranяти obseg vinogradniških površin. Letna zapadlost pogodbenega razmerja pa mu je jemala vsako spodbudo, da bi izboljševal trtni nasad, saj ni imel zagotovil, da bo svoja vlaganja lahko tudi užival. Vinogradov po moderni zasnovi, kot jih poznamo danes, tako sploh ni bilo. Trta je rasla v vrstah okrog drevja in mešana z drugimi kulturami. Avtor prispevka pa opozarja še na en pomemben in navadno zanemaren negativni vplivni element: izboljšanje kvalitete je pomenilo zmanjševanje kvantitete vinske proizvodnje, na kar ni pristajal ne gospodar, še manj pa kolon. Nizka kakovost proizvoda, ki so ga sicer oddajali naprodaj v avstrijske dežele, Benetke in Trst je tako ostajala šibka točka furlanskega vinogradništva. Temu je pripomogla tudi nizka kletarska kultura, delno pa tudi ljudska tradicija, po kateri je vino veljalo za prehrabni napitek. Zares zlahtna furlanska kapljica je bila potemtakem stvar le redkih kvalitetnih proizvajalcev in je vrh vsega zaradi visokih proizvodnih stroškov le s težavo našla tržišče. Avtor obravnava tudi cene vina, ki so v prvih desetletjih stoletja padale zaradi povečanega pridelka in zmanjšanja povpraševanja, narkar so se od 30. let dalje stabilizirale. Rastlinska bolezen, ki je 1851 zajela furlansko trto in znatno zmanjšala proizvodnjo, je pretrgala dotedanjo vinogradniško tradicijo. Ni pa še povsem jasno, če lahko to pojmuemo kot pravi mejnik za nadaljnji razvoj furlanskega vinogradništva.

F. Bof obravnava problematiko hranilništva in posojilništva, za katero je značilno zapoznelo uvajanje in uveljavljanje modernih hranilnic in posojilnic. Kljub poskusom od prvih desetletij 19. stoletja dalje so se prve take ustanove začele uspešneje ukoreninjati v praktičnem poslovanju in širši ljudski zavesti šele v 80. letih. Poleg zasebnih izposojevalcev (oderuhov) iz vrst trgovcev, avdokatov in drugih premožnikov kot tudi samih bogatejših kmetov se je zaradi tega prebivalstvo lahko obračalo za izposojno denarja le na zastavljalnice. Te so kljub zastarelosti predstavljale za male kmete najugodnejši sistem in najboljšo garancijo najemanja kreditov. V prispevku je podan pregled in historiat šestih furlanskih zastavljalnic skozi način in obseg njihovega poslovanja. Najstarejša, že 1494 ustanovljena čedajska zastavljalnica, je bila posebnega pomena tudi za Slovence. Služila je namreč ne le beneskoslovenskim rojakom v špetskem okraju, ampak tudi toliminskemu, krminskemu in kobariškemu območju. Zanimivo bi bilo torej preučiti, kaj je za ta območja pomenila z vidika kreditnega sistema razmejitev leta 1866, ki jih je odrezala od čedajskega "monte di pieta". Kljub nezamenljivi vlogi, ki so jo imele za kmečko družbo, so se zastavljalnice

vsekakor srečevale z velikimi težavami in nezmožnostjo zadoščanja vse večjemu povpraševanju po denarju, kar je odpiralo možnosti judovskim in drugim zasebnim oderuhom. Med razlogi sta bila okornost poslovanja in sama zasnova zastavljalnega kreditnega sistema. Do večje krize je prišlo v Napoleonovih časih in v naslednjih desetletjih, ko so nekatere zastavljalnice izčrpala in dobesečno paralizirala posojila, ki so jih nudile občinam za poravnane vojne škode, in jih le-te dolgo niso bile v stanju vračati. Velike težave je povzročila tudi agrarna kriza in lakota leta 1817, ko kmetom ni bilo mogoče pomagati, ker praktično niso imeli česa zastaviti. Francoska oblast in nato doba restavracije pa sta prinesli tudi znatno rast davčnega pritiska in posledično zadolženost male posesti. Uveljavljanje pravice izterjevanja tudi preko rubeža najosnovnejših proizvodnih sredstev (vključno z orodjem) je pospešilo proces razslojevanja kmečke družbe in širjenja revnih plasti agrarnega prebivalstva. V takih razmerah je oderuštvo dobilo plodna tla za razrast, zlasti v hribovitih predelih, kjer je pospeševala ta pojav tudi emigracija, vezana na trgovino, ki je odpirala prostor hitrejšemu kroženju denarja in akumulaciji. Z večanjem migracijskega pojava so se izposojevalcem ponujali dodatni posli z menjavanjem denarja. Ob vsem tem poudarja avtor pomen, ki ga ima za preučevanje gospodarske zgodovine arhivska dokumentacija ustanov in zasebnikov, ki so delovali na področju kreditiranja.

M. Brazzale si zastavlja vprašanje o inferenčnih razmerjih glede generacijskega prenašanja družinskih poklicev in profesij. Na osnovi poročnih aktov iz časa francoske dominacije ugotavlja vrsto povezav med poklicnimi kategorijami in pismenostjo ter vedenjske podobnosti med vrhnjimi in spodnjimi sloji družbene piramide. Ti težijo po visoki stopnji endogamije, z izjemo primerov, kot so bogati vdovci, ki se poročajo z ženskami nizkega socialnega izvora (v glavnem služkinjami), da si zagotovijo oskrbo v starosti. Med pripadniki srednjih slojev pa je stopnja poklicne ezogamije zelo visoka, zlasti v pomembnejših urbanih naseljih, kjer sta tudi razpon poklicev in možnost socialnega premikanja večja.

Povezave med demografskimi trendi in kratkoročnim spreminjanjem gospodarskih razmer je tema prispevka G. Gonano, ki primerja osnovne demografske parametre (poroke, rojstva, smrti) z gibanjem cen žita (kot pokazateljem pomanjkanja oziroma obilja prehranbenih osnov) v razdobju 1700-1881. Zanimajo jo učinki v kratkem roku in ugotavlja, da povzročajo krizni momenti pri gibanju rodnosti, smrtnosti in sklepanju zakonskih zvez različne "reakcije". Smrtni primeri se pomnožijo v času prvega leta in se v nadaljnjih štirih "normalizirajo". Poroke se obnašajo obratnosorazmerno z gospodarsko fluktuacijo: nižanje cen (se pravi povoljnija konjunktura) vpliva pospeševalno na sklepanje porok in obratno. Rojstva pa občutijo zopet negativne

posledice naraščanja cen, ki povzročijo padanje števila rojenih, ki nastopi leto po krizi. Osciliranje smrtnosti je v Furlaniji vsekakor odvisno tudi od prehrabene odvisnosti od koruze, zaradi česar je smrtnost zelo občutljiva na nihanje cen tega proizvoda.

D. Marino obravnava problematiko poslov v Vidmu na podlagi registra prebivalstva, ki so ga sestavili leta 1834 kot osnovo nekakšnega predhodnika današnje matične knjige. Na mesto je v tem obdobju pritiskalo občutno priseljevanje iz neposrednega zaledja, kar jasno kaže starostna piramida. Ta ima še vedno tipičen predindustrijski profil z zelo široko bazo kot posledico visoke rodnosti. Posebno konsistentna pa je tudi v starostnih razredih od 20 do 35 let, ki razodevajo priseljevanje. Na te in na razrede od 10 do 20 let odpade tudi velika večina poslov. Ker služenje ni vezano na posebno specializacijo, je bil ta "poklic" tudi najbolj dostopen in je z njim povezana najširša oblika dosegljavanja v mesto. Druga značilnost je, da pri poslih navadno ni prave ločnice med delom in zasebnim življenjem, zato pa uživa posel v okviru družine, pri kateri živi in služi, določeno varnost, kar je še posebej pomembno za ženske posle. Tudi posli se vsekakor razlikujejo po slojih, glede pač na njihovo znanje in odgovornosti, ki so jim zaupane, kot tudi glede na situiranost družin, pri katerih služijo. V teku 19. stoletja pa se je širila tudi kategorija poslov, ki je živela samostojno in prihajala dnevno na služenje. Ta vrsta razmerja (1/8 vseh poslov) je bila značilna za starejše in poročene posle, ki so bili tudi po spolu številčno uravnovešeni. Pri ostalih pa je bilo 2/3 žensk, več kot polovica poslov je bilo starih od 10 do 19 let in komaj 20% jih je bilo poročenih. Služenje v mestu je za večino predstavljalo začasno dejavnost, nekakšno prehodno fazo na poti (ali vsaj v želji) gospodarskega utrjevanja oziroma ustvarjanja podlage za poroko. Mesto kot tako je sicer ponujalo le relativno širše poročno tržišče, saj je bilo tudi iz statusnih razlogov malo možnosti za zakonske zveze s stanovalcii mesta. Med posli, ki so predstavljali tujek v mestnem okolju, sta bila zato zelo poudarjena endogamija in vračanje v izvorni kraj.

Prispevek E. Navarra je posvečen demografiji in družinski organizaciji gorskih družbenih stvarnosti, ki so že nekaj desetletij predmet t.i. ekološko-antropoloških studij. Za te stvarnosti je značilen sistem nizkega demografskega pritiska (nizke rasti prebivalstva), ki je slonel na uravnavanju rojstev in ki je omogočal določeno stopnjo omejevanja socio-ekonomskih neravnovesij. Avtorica opazuje te procese v nemškem etničnem otoku Sauris v Karniji, kjer je v omenjenem obdobju kljub znatnemu padcu otroške umrljivosti in zelo skromnemu izseljevanju prebivalstvo le rahlo naraščalo. Temu je pripomoglo omejevanje natalitete z uravnavanjem poročanja in drugi družbeni dejavniki, tako kulturni kot čisto praktični. Najvažnejši pa so bili omejen dostop do

zakonske zveze (zaradi česar je ostajalo mnogo prebivalstva samskega), potiskanje poročanja v zrelejšo starost in začasno izseljevanje moških.

Zbornik zaključuje članek M. Breschija o prvem izbruhu kolere v Furlaniji, kamor je bolezen prodrla leta 1836 z Ogrskega kljub sanitarnemu kordonu, ki so ga postavile oblasti, da bi zavarovale avstrijske dežele pred okužbo. Epidemija, ki so jo prinesle avstrijske vojaške čete, se je pojavila sredi maja in trajala do konca septembra. Prizadela je 17,3 promilov furlanskega prebivalstva in terjala 7,4 promilov življenj. Najbolj se je razbohotila v pomembnejših centrih ob glavnih prometnicah, zlasti v Vidmu, kar kaže na pomen geografskega dejavnika pri preprečevanju bolezni v času, ko še niso poznali način širjenja okužbe. V zdravstvenih in sanitarno-upravnih krogih sta se namreč izoblikovala dva tabora: pristaši teorije o kužnosti bolezni in nasprotniki te razlage. Nekateri zastopniki prvega tabora, med katerimi sta Furlan Pacini in Tržičan Guastalla, so s svojimi študijami v naslednjih letih bistveno prispevali k razumevanju vzrokov kolere, vendar za časa njene prve morije njihove intuicije niso mogle obroditi konkretnih rezultatov in zdravstvo je ostalo pred boleznijo nemočno. Sicer pa so storili veliko pozitivnega na ravni sanitarne politike, od kontrol do vzdrževanja čistoče in izboljšanja higienskih razmer. V Vidmu je bolezen okužila 33,3 promilov prebivalstva in to večinoma srednje starostne razrede, kar je za kolero značilno. Razširjenost znotraj mesta seveda ni bila enakomerna. V najožjem središču, ki je bilo tudi najpogostejše poseljeno, a socialno-ekonomsko najbolje situirano, je prizadela komaj 10 promilov prebivalcev. Zato pa je bila v revnejših predelih okužba do petkrat večja, še posebno vzdolž odprtih vodnih kanalov, ki so sprejemali greznične odplake. Največ žrtev je bilo med poljedelci, prav zaradi tega, ker so bili najpogostejše v stiku z okuženo vodo. Razporejenost in različne stopnje okužbe ter smrtnosti prikazuje avtor tudi s pomočjo mape, v kateri se zrcali socialno-ekonomska, bivanjska in higiensko-sanitarna podoba mesta.

**Aleksej Kalc**

#### HRVATSKA ČITAONICA U PAZINU.

Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća. Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 100. obljetnice utemeljenja Hrvatske čitaonice u Pazinu, Pazin, 14. studenog 1997. Pazin, 1999.

Nacionalno-politička borba Hrvata Istre u XIX. i u početku XX. st. odvijala se u specifičnim uvjetima i prilikama, u znatno drukčijima od onih u drugim hrvatskim područjima; ta je borba sličnija ili je gotovo istovjetna s borbom Slovenaca na sjeveru Istre. Radi se o tome da je Istra bila zasebna pokrajina - s Kvarnerskim

otocima - u okviru Austrijskoga primorja (središte je Trst), u cislajtanijskomu dijelu Habsburške Monarhije, te da je - uz Galiciju i donekle Dalmaciju - bila gospodarski najsiromašnija austrijska upravna cjelina; pri ovoj tvrdnji izuzimamo iz konteksta povijesne situacije Pulu, ratnu luku Monarhije. Stjecajem nepovoljnih povijesnih okolnosti većinsko, hrvatsko stanovništvo bilo je seosko, s nešto sitnoga građanstva na istoku Istre i na Kvarnerskim otocima, dok je talijansko, manjinsko pučanstvo uglavnom živjelo u gradićima zapadnoga, obalnog dijela Istre. Iako su viša upravna tijela bila austrijsko/njemačka, pokrajinom je vladao tanki talijanaško-talijanski sloj. U starome austrijskom dijelu Istre selo je bilo pod snažnim pritiskom nerealiziranoga rasteretnog duga (ezoner) još iz vremena oslobođenja kmetstva (1848.), jer je bilo presiromašno da se i materijalno oslobodi; a kolonat u nekadašnjemu mletačkom dijelu nije bio ni ukinut. Hrvatska se inteligencija do 70-ih godina uglavnom sastojala od seoskoga svećenstva. Škole i druge institucije svoj su rad zasnivale na njemačkome i talijanskom jeziku.

Hrvatski narodni preporod, koji je u prvom polovini XIX. st. snažno zatalasao Hrvatsku u mađarskome dijelu Monarhije, a znatnoga je odjeka imao i u Južnoj Hrvatskoj, u Dalmaciji (austrijsko je područje kao i Istra), zbog spomenutih nepovoljnih uvjeta u Istri je mogao imati samo slabije odjeke, a nikakve organizacijske prirode. No, građanska revolucionarna 1848. i kontrarevolucionarna 1849. godina - na prvi pogled - iznenađno su pokazale da liburnijskoj i središnjoj Istri ima svjesnoga, tada modernoga hrvatstva, da evropski "vijek nacija" nije mimošao ni područje hrvatske Istre. Osim zbivanja iz drugih hrvatskih područja nema sumnje u to da su na situaciju u hrvatskoj Istri bitnije utjecali i odjeci događanja u susjednim slovenskim zemljama.

God. 1848./49. na preporodno-političkoj pozornici Istre i Kvarnerskih otoka pojavilo se i nekoliko ličnosti koji su se tada, a još više kasnije, idućih decenija isticali kao prvaci talijanaško-talijanskoga pokreta; to su bili Carlo Comvbi, Antonio Madonizza, Carlo De Franceschi i Tomasso Luciani. Ali i na Hrvatskoj su se strani u javnosti pojavili svećenici dr. Juraj Dobriša i Mate Bastian iz Istre te pravnik dr. Dinko Vitezić s o. Krka, pa će se i oni slijedećih desetljeća osobito isticati. Nakon pada (Bachova) neopasolutizma jedva se moglo djelovati kroz talijanaško-talijanski pokrajinski Sabor, ali organizacijski počeci hrvatskoga pokreta počeli su se utemeljivati s osnivanjem čitaonica. Tako je prva osnovana 1866. god. u Kastvu, pa kratkovremena na o. Lošinju, trajnija u Vrbniku na o. Krku, pa u Puli itd. Pridružili su im se glasila "Naša Sloga", prosvjetna "Bratovščina hrvatskih ljudi u Istri", prva velika i masovna politička skupština ("tabor"), prvi ("neposredno") izabrani parlamentarni zastupnik (D. Vitezić), prvi veći broj školovanih laika itd. Do kraja stoljeća hrvatski se pokret čvrsto ukorijenio, iako je 80-ih godina došlo do